

БАЗОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ НАРАТИВИ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АМБІВАЛЕНТНИХ ПОЛІТИК ПАМ'ЯТІ

Проаналізовано історичну специфіку та соціокультурні особливості конфлікту ідентичностей в сучасній Україні у контексті розбудови новітніх моделей самопредставлення політичної нації на початку XXI століття.

Ключові слова: *інтерпретаційні наративи, «політики пам'яті», «дискурсивні війни», моделі ідентичності, культурний простір, історичні міфи.*

На початку XXI ст. у цивілізації інформаційно-мережевого типу є цілком очевидним, що держави досить активно використовують політику пам'яті, моделі ідентичності та інтерпретаційні наративи як важливий інструмент досягнення бажаних цілей у міжнародній і внутрішній політиці. Особливої актуальності зазначена обставина набуває у просторі Центрально-Східної Європи, у країнах із низьким рівнем «суспільного капіталу» (тобто довіри громадян до офіційних інституцій та політиків, які регулярно опиняються у центрі корупційних скандалів).

Аби уможливити поступальний рух країни до європейського економічного і соціокультурного простору, утвердити чіткі європерспективи бодай для прийдешніх поколінь, необхідно наразі шляхом подолання внутрішніх антагонізмів і гармонізації «політик пам'яті» утвердити толерантну традицію взаємної поваги до різних інтерпретацій минулого як етичного принципу та ключової методологічної засади роботи фахового історика.

Розв'язання задекларованої наукової проблеми започатковане публікаціями М. Рябчука, І. Лосева, В. Артюха, І. Гирича, А. Портнова, Я. Грицака, О. Зайцева. Втім, комплексної, синтетичної праці не створено досі, попри надзвичайну актуальність питання і його непересічну важливість у ситуації «війни» інтерпретаційних моделей та дискурсів ідентичності у вітчизняному соціокультурному просторі.

Метою статті є осмислення конфлікту ідентичностей в Україні на початку XXI ст. у розрізі «дискурсивних битв» та протистояння «політик пам'яті» у вітчизняному соціокультурному просторі. Завдання наукової публікації полягають у виявленні й аналізі базових інтерпретаційних моделей національної самототожності українців як політичної нації в контексті взаємопоборювання амбівалентних політик пам'яті; широкому огляді значного масиву публікацій, присвячених різним візіям національної історії.

Складнощі з віднаходженням незаангажованого, раціонального погляду на минуле, позбавленого емоційно навантажених означників типу «зрадники», «відступники», «колаборанти» тощо, іноді призводять до сумнівів

у тому, чи маємо підстави вважати нацією українську спільноту, котра вперто культивує взаємозаперечні історичні міфи [6, с. 16]. Професор Торонтського університету С. Величенко стверджує: за умов, коли російські «офіційні» історики змушені писати історію своєї країни в націоналістично-імперському дусі, а кремлівські очільники відверто говорять про поновлення панування над «Малоросією», певна частина населення України продовжує вважати себе «громадянами іншої або навіть зниклої країни». Тому головне завдання українських істориків у тому, аби писати «національну – але не націоналістичну – історію своєї країни», на протигагу російському ексклюзивістському нарративу (завжди пам'ятаючи про «політичні обертони» академічних дебатів про національну історію) [2, с. 29]. Динаміка російсько-українських відносин в останнє десятиліття нашоухує на думку про те, що лейтмотивом політики Кремля досі лишаються слова П. Століпіна про боротьбу з «українським рухом» як життєво важливе історичне завдання російської державності [10, с. 23].

М. Рябчук, дискутуючи з американським дослідником сучасного «історіотворення й героєписання» в Україні Девідом Марплзом, вважає життєво важливим для молоді держави завданням «декомунізацію, десовєтизацію та деколонізацію (отже, дерусифікацію – Авт.) історичного нарративу», які нашоухуються на відверто вороже ставлення (роздратоване несприйняття) у широких наукових і політичних колах Російської Федерації [12, с. 12]. Головну проблему на цьому шляху вчений вбачає у тому, що Україна інтервалізувала більшу частину імперської історії та ідентичності на рівні більшості громадян – в одній державі співіснують не просто два пантеони героїв та історичні нарративи, але дві нації, кожна з яких безпеліяційно обстоює лише свій «автентичний» статус, і не готова жодним чином до консенсусу щодо ключових питань національного буття [12, с. 12]. «Панівний криптосовєцький дискурс», центрований довкола марксистсько-ленінських догм і обстоюваний панівною «криптосовєцькою» елітою, нездатний відобразити справжню трагедію бездержавної нації, лише поглиблює «дисфункціональність державних і недорозвиненість суспільних інституцій» («Українці з обох боків не доросли ще морально й політично до усвідомлення визнання, що «іхні» – це теж «наші», і навпаки») [12, с. 15].

Наявність двох діаметрально протилежних версій історичної пам'яті фіксує в сучасній Україні й І. Гирич, пов'язуючи задекларовану обставину з тим, що незацікавлені у сильній державі політичні сили ефективно спекулюють на «роздвоєності» колективного пам'яті. Амбівалентність історичної свідомості суспільства безальтернативно унеможливує економічний і культурний поступ країни [3, с. 129]. Львівський вчений О. Зайцев вказує на «битву двох історичних мітологій: української національно-державницької в консервативній, ліберальній та інтегрально-націоналістичній версіях – і проросійської з відмінами радянською, слов'янсько-православною й євразійською» [6, с. 16]. Там, де багато його колег вбачають боротьбу «історичної правди»

проти «радянських фальсифікацій», вчений помічає змагання міфів, кожен із яких стосується підставових засад національного буття: «Що саме вважати історичним підґрунтям сучасної України – Українську РСР чи антирадянський самостійницький рух?» [6, с. 16].

Сьогодні доволі часто можемо почути думку: суспільство, яке не має єдиного освітнього й інформаційного простору, не матиме і спільного майбутнього. Як зазначає І. Магрицька, «в Україні в різних регіонах викладаються абсолютно різні версії больових історичних тем. Перший шкільний урок 1 вересня 2012 р. у луганських школах був присвячений «Молодій гвардії». Натомість львівські школярі знайомилися з історією героїв УПА» [17]. Завдання «домовитися про єдину версію історії» й визначити «спільну об'єктивну історичну правду» в ситуації регулярного «переформатування» історичної пам'яті й «перезавантаження» колективної та індивідуальної ідентичностей [10, с. 23] виглядає абсолютно неможливим для реалізації у найближчому майбутньому (особливо коли врахувати гостроту політико-ідеологічних баталій останнього десятиліття та домінування російських ЗМІ й маскульту у вітчизняному інформаційно-медійному просторі). Зводячи ключові проблеми вітчизняної історичної освіти до лаконічно-місткої формули «Схід вчиться на «Піднятій цілині», а Захід – на «Жовтому князі» (мовляв, Голодомор на Сході України досі вивчають за творами Михайла Шолохова, а в Центрі й на Заході – за працями Василя Барки, Івана Багряного й Уласа Самчука), А. Щепка приходиться до невтішного діагнозу: «недосформована нація – недодержавка» [17].

У такому ж ключі міркує й Ю. Шаповал, коли, перераховуючи імена постатей-антагоністів, нагороджених у різні часи званням «Героя України», запитує: яку ідентичність можна виплекати з такого «синкліту» героїв? [15, с. 20]. За словами Є. Захарова, українці Галичини й Волині не могли вважати солдатів Червоної армії визволителями, адже ті повернули пам'ятний кривавими злочинами радянський окупаційний режим, – і в той же час для переважної більшості населення Сходу та Півдня України пам'ять про «Велику Вітчизняну» є священною. Вказану обставину дослідник пояснює тим, що населення Донбасу – це здебільшого переселенці 1930-х рр. та їхні нащадки, вся історична пам'ять яких припадає на радянські часи (тому ці люди мають проблеми з ідентифікацією себе громадянами України, поважають і бережуть радянські пам'ятники як частинку «власної» і «справжньої» історії) [7]. Скрушно констатує, що для мешканців Донбасу «бандерівці чужі й ніколи не стануть своїми», Є. Захаров головну проблему вбачає не стільки у конфлікті «справжніх історичних пам'ятей», скільки у «квазіісторичних», сфабрикованих комуністичною тоталітарною пропагандою «накинutoї неправди», що породжує фобії [7].

Виходячи з твердого переконання у тому, що нація – це люди, які мають одну колективну пам'ять про своє минуле, І. Гирич досить категоричний у своїх висновках: переважна більшість населення Сходу і Півдня нашої держави є «політичними росіянами», а самі ці регіони залишаються «ментальним

російським простором» [3, с. 7]. Щоправда, доволі парадоксальним виглядає поєднання дослідником у просторі одного тексту вищенаведених висновків із тезою: твердження про існування двох історичних пам'ятей для різних частин держави є «цілком надумане і штучне», існує одна історична пам'ять для всієї України («від Ужгорода і до Дону») [3, с. 130–131]. Пропозиції щодо «консервування» окремих історичних пам'ятей для Заходу і Сходу вчений рішуче відкидає на користь органічно близької йому й безапеляційно сформульованої «історичної правди», через призму якої ОУН постає «справжньою всеукраїнською партією» і «найпопулярнішою політичною силою, жорстокість членів якої пояснюється суто «подібним ставленням до українського населення з боку польських і російських окупантів» [3, с. 120–121].

Публікації М. Рябчука, які органічно поєднують історико-культурологічні та психологічно-політологічні підходи, якнайвиразніше оприявлюють фатальну недорозвиненість національної свідомості на початку XXI ст., її «хворобливу розщепленість» між «російсько-советською» символічно-ідеологічною парадигмою та пост- і антиколоніальними україноцентричними дискурсами. Зокрема, головною причиною того, що С. Петлюра так і не потрапив до офіційно толерованого «канону та іконостасу», автор вбачає у послідовному антибільшовизмі, антиросійськості й антиімперськості очільника Директорії, представники якої ще й досі виглядають дуже підозрілими і небезпечними в очах «постсоветських – переважно проросійських і криптобільшовицьких» – політичних еліт нашої держави [13, с. 44–47].

Осмилення специфіки соціокультурних та політико-ідеологічних ідентичностей в сучасній Україні абсолютно неможливе без проникливого аналізу «амбівалентності» її посткомуністичного, посттоталітарного та постгеноцидного суспільства, «шизофренічної» зорієнтованості одночасно на взаємовиключні цінності, світоглядної розгубленості – усіх тих ментально-екзистенційних компонентів, що їх досить часто кваліфікують як результат принципового протистояння двох «візій» минулого і майбутнього України, а також як наслідок цілеспрямованої діяльності посткомуністичних еліт з метою «атомізації та дезорієнтації суспільства» [13, с. 45].

У цьому контексті цілком доречно звернутися до морально-етичних аспектів, безпосередньо пов'язаних як із проблемою ідентичності, так і з питаннями «конфлікту пам'ятей». Діаспорний дослідник І. Химка, закликаючи українське суспільство «критично відцуратися оунівської спадщини», визнати злочини бійців УПА проти поляків та євреїв і спокутувати їх, вважає аморальним і неприпустимим будь-які спроби виправдати ці злочини, спираючись на спосіб мислення, що «колись надихав убивць». Лицемірно вимагати, аби світ визнав Голодомор геноцидом, і водночас заперечувати правду про військові злочини ОУН [14, с. 12] – такої логіці важко відмовити у об'єктивності.

Нинішні біди українського суспільства, на думку соціального філософа М. Мариновича, є «борсанням духовно невиробленої свідомості, яка шукає камуфляжу для своїх виразок і виправдання для своїх провин», – суспільство

обов'язково має пережити свій катарсис. Соціально-психологічні й політичні негаразди держави мислитель пояснює тим, що «неготовність значної частини України визнати злочини комунізму й розкаятися у співучасті в ньому прирікає її на розколеність її національного духу й на безплідне тупцювання на місці» [9, с. 29]. Небажання зізнання і каяття у суспільстві і в середовищі інтелектуалів дуже ускладнює процес культурного діалогу та створення єдиного національного символічного простору, вироблення єдиної інтегративної «політики пам'яті». За таких обставин львівський історик Я. Грицак єдиним чесним моральним правилом вважає вибір солідаризуватися із жертвами війни або з тими героями, хто рятував приречених на знищення. «Мудрим голосом з минулого» називає вчений слова Ю. Шевельова, який пережив воєнне лихоліття: «Ні ті українці, що воювали на советському боці, ні УПА чи Дивізія [СС «Галичина» – Я. Г.] не принесли користі українському народові» [4, с. 138–139]. Вагомим аргументом позиції Я. Грицака є слова: «це не була наша війна, це була війна за контроль над нами» (тому варто відмовитися від «великої героїчної брехні» з обох флангів політико-ідеологічного протистояння) [4, с. 137]. Розділяючи кілька історичних спадщин (православну, комуністичну, радянську), сучасна Україна належить до кількох цивілізацій, тому має широке поле для вибору вектора розвитку й потребує зміни парадигми мислення, яка б уможливила згоду національних еліт [4, с. 34].

Який вихід з цієї ситуації пропонують вітчизняні інтелектуали? Справедливо зазначаючи, що історична освіта сучасної України часто творить нові міфи замість того, аби руйнувати старі, С. Захаров наполягає на необхідності й невідворотності примирення історичних пам'ятей, демістифікації облудних наративів, визнання права різних регіонів країни вшановувати власні святині та героїв. Без цього, на думку вченого, неможливо створити єдину політичну націю й забезпечити суспільний поступ («навколо декількох спільних цінностей») [7]. За словами іншого вітчизняного фахівця у сфері «боротьби за колективну пам'ять» О. Зайцева, переконаного у тому, що неодмінною ознакою нації є «наявність спільних символів і мітів, спільних героїв і святинь, почуття спільної історичної долі», – історія може й мусить прислужитися у справі консолідації політичної нації шляхом «багатовимірного представлення спірних подій та явищ, без замовчувань і прикрашень, поспішної героїзації одних і демонізації інших» [6, с. 17]. Пропонована О. Зайцевим «принципова демітологізація, десаκραлізація та раціоналізація» спірних подій минулого теоретично виглядає вельми привабливо, проте автор так і не дає якихось конкретних відповідей на архіскладне питання: яким чином можливе «багатовимірне представлення» діяльності ОУН та визвольного руху у 1940-х рр., який багатьма фахівцями кваліфікується як «єдиний самостійний український рух», що «переріс у загальнонаціональний» («одинокий справді український суб'єкт Другої світової війни») [6, с. 17], – у той час, як інші дослідники наполегливо таврують представників цього руху як «головних виконавців злочинів окупаційної влади в Україні» [8, с. 271].

Виходячи з вищезазначених підходів, потрактувань, інтелектуальних імпульсів та принципово-несумісних позицій, наважимося висунути припущення: є всі підстави розглядати «російсько-радянську» та «патріотично-національну» візії минулого (отже, й моделі національної й особистісної ідентифікації та проекти очікуваного майбутнього) як модернізовані, проте дзеркально взаємозалежні різновиди колоніального й антиколоніального дискурсів, співвідношення між якими виразно описані М. Павлишиним та П. Шведом [16, с. 21]. За словами останнього, «зацикленість» антиколоніального дискурсу на темах, порядках і дозволених межах свого дискурсивного антагоніста робить його вразливим до маніпулювання з боку «колоніального центру», звужує інтелектуальні горизонти до одновимірності протистояння – маємо справу із «зачарованим колом», взаємонаснаженням «насильства колоніального заперечення» та «антиколоніального ствердження» (засадничою підставою вказаного підходу є концепція М. Фуко про дискурс як соціокультурну практику, детерміновану відносинами влади) [16, с. 21].

Найпродуктивнішою стратегією компаративного аналізу моделей ідентичності, стимульованих антагоністичними «політиками пам'яті», вважаємо розгляд цих явищ через призму ціннісно-світоглядного, символіко-ідеологічного та екзистенційно-духовного протистояння між імперським центром (колоніальна парадигма «російсько-радянського» проекту) та його втраченою колонією («повстансько-деконструктивістська» парадигма сучасних інтелектуалів, оберта на традиції й моральні засади українського національно-визвольного руху ХХ століття).

Отже, в сучасній вітчизняній соціогуманітарній – історичній, політологічній, культурологічній – думці маємо доволі представницьку кількість підходів до осмислення причин і наслідків конфлікту «політик пам'яті» та соціокультурних наративів ідентичності, які на них ґрунтуються. Попри величезні розбіжності, що існують між цими підходами, все ж таки наважимося відзначити кілька найбільш поширених тенденцій, притаманних працям, аналізованим у цій статті:

- констатація існування двох ключових інтерпретаційних наративів вітчизняної історії та відповідних їм «політик пам'яті»;

- утвердження думки про нагальну потребу примирення вказаних «політик пам'яті», що між ними точаться безперервні «дискурсивні війни», які унеможливають досягнення загальнонаціонального консенсусу щодо цінностей, символів, пантеону спільних героїв, свят і «ритуалів пам'яті»;

- заклик відмовитися від «деструктивної війни» історичних міфів (спрямованих на «совєтизацію» чи «бандеризацію» України), як і від спроб поєднати засадничо несумісні міфи – альтернативою пропонується деміфологізація й раціоналізація минулого на підставі віднаходження суті ключових історичних подій та глибинних мотивів поведінки їх учасників;

- поширена вказівка на технологічно-маніпулятивне підґрунтя «ідентичнісної амбівалентності», використання її політиками як засобу контролю над електоратом та інструменту ціннісно-ідеологічного розколу країни;

– найбільш дискусійною темою у вказаному інтелектуальному протистоянні постає питання щодо «українського виміру» Другої світової війни (у той час, як стосовно Голодомору в соціумі спостерігається відносний консенсус);

– дедалі активніше в інтелектуальному просторі лобюється ідея «третьої України» – новітнього проекту розбудови моделі самопредставлення політичної нації, ґрунтованого не на спільній ідентичності, а на спільних цінностях (так звана «широка формула українськості» як гарант реалізації цілого комплексу модернізаційних реформ у всіх сферах українського буття);

– вітчизняні інтелектуали відчувають доволі сильний зовнішній тиск щодо зміни власних інтерпретацій багатьох суперечливих подій минулого у ході так званої «війни за пам'ять» між Україною, Польщею та Росією. Цей тиск посилюється у міру все більш чіткої демонстрації євроінтеграційних прагнень представниками української політичної еліти, стурбованих нав'язливою пропагандою «руського міра» й неоімперіалістичними амбіціями кремлівського керівництва;

– моделі ідентифікації, ґрунтовані на етнокультурній концепції нації (котра виглядає аґавізмом у постмодерну епоху), опиняються на марґінесах українського науково-історичного дискурсу й поступаються місцем більш «еластичним» моделям, відкритим для переоцінки традиційних образів «жертви» й «героя» у бік доповнення їх образом «співучасника» злочинів щодо представників інших націй. Ініціатором останнього підходу і його палким прибічником є львівський історик Я. Грицак, який «зміну пам'яті» вважає не лише елементом досягнення порозуміння між українцями Сходу та Заходу, але й дієвим компонентом зближення з націями-сусідами, інструментом реалізації євроінтеграційних візій.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Політика VS Історія між Сходом і Заходом // Критика. – Число 4. – 2001. – С. 6–11.
2. Величенко С. Чи можливо тепер науково переписувати історію підросійської України? // Критика. – Число 9–10. – 2009. – С. 29.
3. Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог. – Л.: Піраміда, 2011. – 142 с.
4. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. – К.: Грані-Т, 2008. – 232 с.
5. Дубін Б. Війна по телевізору і насправді // Критика. – Число 10–11. – 2008. – С. 20–22.
6. Зайцев О. Війна мітів про війну в сучасній Україні // Критика. – Число 3–4. – 2010. – С. 16–17.
7. Захаров С. Конфлікт пам'ятей // Критика. – Число 5. – 2007. – С. 17.
8. Крючков Г., Табачник Д. Фашизм в Україні: Угроза или реальность? – Харків: Фолио, 2008. – 416 с.
9. Маринович М. Вкладена мета і міра свободи // Критика. – Число 10–11. – 2008. – С. 29–30.

10. Пономарьов В. Феноменологія нації // Критика. – Число 10–11. – 2008. – С. 23.
11. Портнов А. Контекстуалізація Степана Бандери // Критика. – Число 3–4. – 2010. – С. 14.
12. Рябчук М. Нотатки на полях дискурсивних битв // Критика. – Число 1–2. – 2008. – С. 12–15.
13. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. – К.: «К.І.С.», 2011. – 240 с.
14. Химка І. Українці та Бандера: розбіжні погляди // Критика. – Число 3–4. – 2010. – С. 10–12.
15. Шаповал Ю. Про визнання і знання // Критика. – Число 1–2. – 2011. – С. 17–20.
16. Швед Д. Парадокси постколоніального виміру // Критика. – Число 5. – 2005. – С. 21–24.
17. Щепан А. Наліво підеш – у Європу не потрапиш // Україна молода. – 2012. – 20 листопада. – С. 4.

Потапенко Я. А. Базовые интерпретационные нарративы культурного пространства современной Украины в контексте функционирования амбивалентных политик памяти

Проанализирована историческая специфика и социокультурные особенности конфликта идентичностей в современной Украине в контексте развития новейших моделей самопредставления политической нации в начале XXI века.

Ключевые слова: интерпретационные нарративы, «политики памяти», «дискурсивные войны», модели идентичности, культурное пространство, исторические мифы.

Potapenko Y. O. The basic interpretative narratives of the cultural space of modern Ukraine in the context of ambivalent politics of memory

The article analyzes the historical and socio-cultural features of specific conflict of identities in modern Ukraine in the context of the development of new models of self-representing the political nation at the beginning of the XXI century.

Keywords: interpretative narratives, «politics of memory», «discursive wars» model of identity, cultural space, historical myths.